

При старите майстори

Арх. Георги ГЕОРГИЕВ

Ще потърсим
ли духа на
предците?

Причините за засиления интерес към старите къщи през последните няколко години са добре известни: селски туризъм, вилен отход или постоянно обитаване (в т.ч. и от чужденци). В много села тези къщи масово се изкупуват и преустройват за новите си функции. Изобилието от проекти в тази насока, финансирани по програмата САПАРД, е радващо. Тревожен факт е обаче, че са редки случаите, в които ремонтът и реставрацията на старите къщи са направени с нужното умение и уважение към труда на старите майстори.

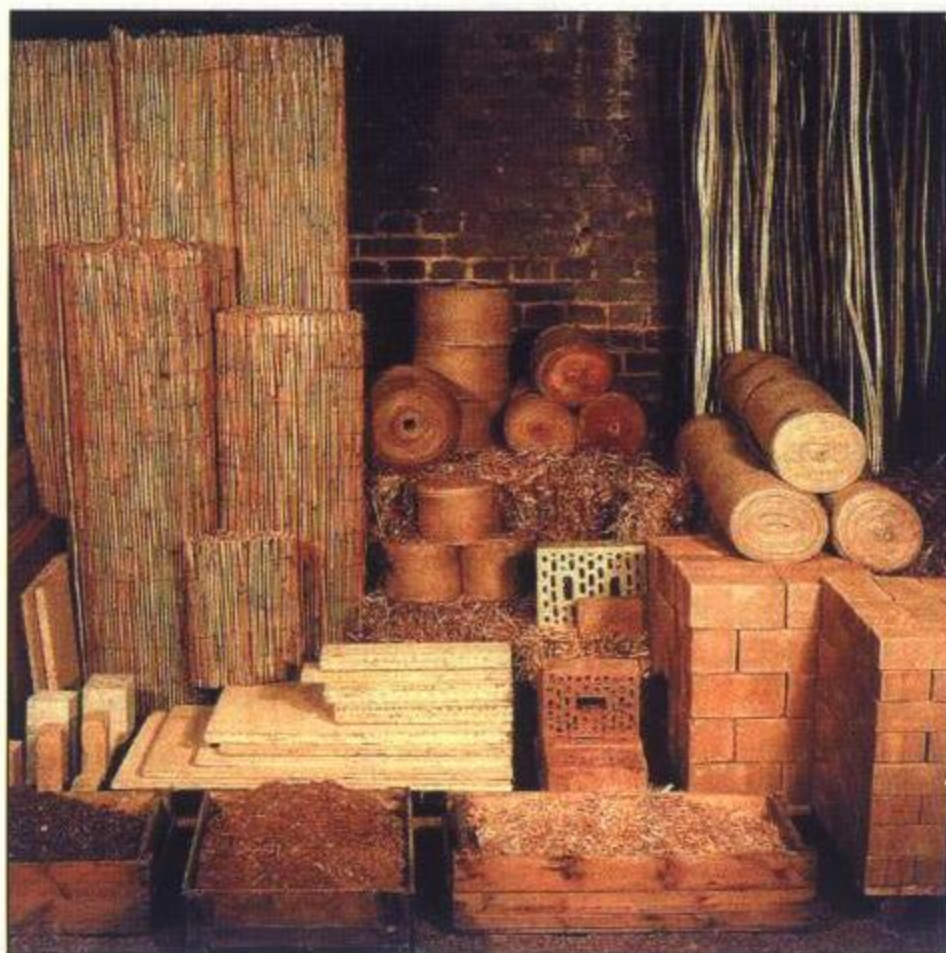
Неудачното използване на съвременни строителни материали и технологии (бетон, стомана, гипсокартон, пенополистирол и др.) неизбежно води до унищожаването на най-ценното в старата къща - нейния дух. Безсмислено е обаче да се търсят виновници. Днешните инвеститори, проектантите и строители правят това, което могат. Тях никой не ги е учил да строят с кирпич, да мажат с кал и слама или да покриват с каменни плочи. Времето почти е заличило прединдустриалните строителни технологии на нашите предци. Сега в много западноевропейски страни търпеливо се работи за възраждане на старите умения и занаяти. Това се превърна в нова индустрия, която се развива с много бързи темпове.

За архитектурата на старите къщи има издадени много книги и учебници, но строителните им конструкции и рецептите на старите майстори все още не са добре проучени.

ДЪРВЕНАТА КЪЩА

Родопската дървена къща (така нареченият блоков градеж), направена от цели борови трупи (понякога необелени) и покрита с дъски, се среща в девинските, доспатските и чепинските села. При изграждане на стените гредите се поставят хоризонтално една над друга, като в краищата се преплитат и връзват в гредите на другата стена - "вкретени". Следи от тази конструкция намираме при направата на "пътоната" в къщите на Банско, Разлог, Якоруда и Велинград. Своеобразна и оригинална е покривната конструкция на къщите от село Бабяк. Тя е много

лека, без подпори (без "поп") и е пригодена за покриване с дъски. Най-горната хоризонтална греда, билото, наричат "корфия" - дебела и дълга греда, издялана в петостенна форма, която с едната стена лежи върху "козълците" (носещите греди), които образуват наклона на покрива. От двете страни на кофрията има по един жлеб - "глаб", в който влиза горният ред покривни дъски - "цапени дъски". От двете страни на покрива по цялата дължина, напреко върху средата на "козлеците" лежи по една греда - "глабница", в която влиза долният ред покривни дъски. По-големите покриви имат по две или три "глабници" на всяка страна,

■ Според Хорст Шрьодер от Университета Баухаус във Ваймар между 1995 и 1997 г. броят на компаниите в Германия, произвеждащи строителни материали на базата на непечена глина, се е увеличил с 67% (фирмите са над 1000 с общи продажби от 15 млн. марки за 1997 г.)

тъй като са покрити с три или четири реда покривни дъски. (*) "Цапените дъски" се цепят на ръка с брадва, след което се одялват с тесла само в едната посока, за да се затворят цевите на дървото.

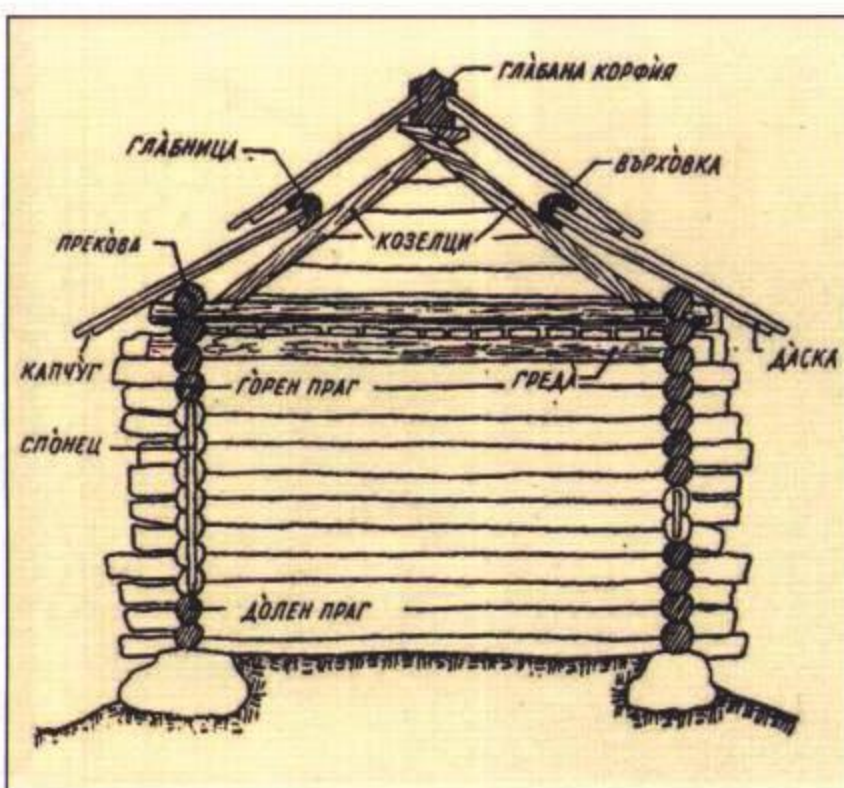
Къщите с дървено-дъсчен (наричан още талпен) блоков градеж са разпространени предимно в Стара планина и Странджа.

Специалистите по добив на дървен материал знаят, че зимата е най-доброто време за тази дейност. Тогава дървото "спи", соковете са слезли долу и след отсичането му то е по-плътно и "работи" по-малко. В старите къщи на Банско например още могат да се срещнат дървени гре-

ди от мур на над 100 години, които не гният и не са нападнати от дървояди. Гредите на ловния дворец в Ситняково, строен през 1905 г., са обработени с 24-часово изваряване в безир и са в отлично състояние до днес. Любопитни са правилата за сечене на дървета, останали от стари времена в Тирол и запазени в един препис от 1912 г. Те се свързват с фазите на луната и зодиака. Ето някои от тях: "ако ще се сече дърво, тъй че да не гние, това да бъде в двата последни дни на март при намаляващи Риби; ако ще се сече дърво, тъй че да не гори, има само един ден и той е в месец март, още по-добре след залез слън-

Visiting the old masters

There are a number of well known reasons behind the increased interest for old houses. Among them are village tourism, vacationing, or even living (including foreigners living in Bulgaria). In many villages houses are under intense repair and refurbishment, getting ready for their new functions. The proliferation of projects financed under the SAPARD program, is astonishing. It is a sad fact though, that often repair works are not done with due respect for the old masters and traditional architecture. The unsuccessful use of modern construction materials and technologies (concrete, steel, gypsum, penopolystyrol, etc.) undoubtedly leads to the destruction of the most valuable of all features of the old house: its spirit. It is useless to blame someone. Today's investors, architects and planners, do the best they can. No one taught them how to build with clay, straw and sticks, or how to lay stone slates. Time has wiped out the pre-industrial techniques that our ancestors used. Many western European cities now carefully cultivate old traditions and crafts, which will soon become a booming industry. Many books have been written on old houses, but their architectural planning and the traditions of the old craftsmen and masons are still a mystery.

■ Конструкция на дървена къща от цели борови греди, село Бабяк, Разложко (по Г. Данчов)

При старите майстори

це - 1 март. Дърво за разбичване да се сече в нарастваща Луна в Риби, така гредите не червясват, както и гредите. (**)

■ КАМЕННАТА КЪЩА

Разпространена предимно в планинските райони, тази къща е най-пощадена от времето. Каменната зидария има значителна дебелина, понякога според мястото и височината тя достига до един метър. Характерни за нея са хоризонталните дървени пояси, наричани "кушаци" или "сантрачи", изработени от дървени греди и поставени на разстояние приблизително един аршин (70-75 см). Тези пояси са направени от две успоредни греди (8/6, 8/10 или най-много 10/10) поставени надлъжно по стената и свързани напречно с дървени връзки, врязани в надлъжните греди. Скрытите дървени пояси се срещат по-рядко - при високи каменни зидове или подпорни стени. Характерен пример е къщата на хаджи Иванчоолу в Пловдив. Кушаците имат извънредно голямо значение за здравината на каменните стени, особено при земетръс. (***) Към тях обикновено се закрепват подпорите на издадените елементи и еркери. Те оформят и отворите на вратите

и прозорците. В повечето случаи зидарията се изпълнява от ломен или речен камък, свързан с глина. Днес майсторите предпочитат хоросан или цименто-пясъчен разтвор, но това невинаги е целесъобразно при реставрирането на старата къща.

■ КИРПИЧЕНАТА КЪЩА

Не е много известен фактът, че в някои райони има много добре запазени кирпичени къщи, при които основните носещи зидове с дебелина около 50 см са направени от непечени тухли (смес от пясъчна глина и смляна слама). Около Казанлък и Карлово такива къщи се строят допреди 50 години. Отвън те са измазани с хоросан и на практика не могат да бъдат различени от останалото масивно строителство. В село Тъжа, Казанлъшко, например такива "нови" кирпичени къщи изглеждат в по-добро състояние и показват по-добри топлоизолационни качества от масивните си съседи, изградени от бетон и тухли.

Макар и рядко, кирпичената къща достига до два етажа. В района на Ивайловград, в селата Одринци и Мандрица, този тип къща се оказва най-добра за местния поминък - бубарството. Дебелите кирпичени стени осигуряват

гуряват оптимален микроклимат за копринените буби. За укрепването им се използват кушаци, както при каменна зидария.

■ ПАЯНТОВАТА КЪЩА

Паянтовият градеж е съставна конструкция, образувана от три елемента - дървен скелет, пълнеж и мазилка. Той се оказал достатъчно здрав и устойчив на атмосферните влияния и чести земетръси. Достъпните материали давали възможност за бърз и сравнително евтин строеж. Поради това, че паянтовият градеж е лек, той се оказал извънредно подходящ за направа на издатини, еркери, балкони, стрехи, висящи конструкции и др. Благодарение на тези си качества и преимущества паянтовата къща добива широко разпространение на Балканите, които тогава са твърде богати с гори.

Майсторите владеели паянтови градеж и го прилагали навсякъде с вещина и сръчност. Те имали универсална квалификация за разлика от съвременните строители. Всеки майстор е владеел както зидането и мазането, така и дърводелството, и каменоделството.

● **Дървеният скелет** образува гръбнака на паянтовата стена

■ Каменна къща от с. Долно Луково, Ивайловградско

■ Двуетажна кирпичена къща от с. Мандрица, Ивайловградско

и се сглобява по определен шаблон. Състои се от два вида греди: главни (носеци) и второстепенни (разпределителни). Главните греди са конструктивни. Те имат носеща функция и се състоят от хоризонтални греди (табани), вертикални греди (диреци, мертеци) и наклонени греди (паянти). Вертикалните греди са поставяни на гъсто (през 60 - 70 см), а при отворите за прозорци и врати на по-голямо разстояние (1,00 - 1,10 м). Хоризонталните греди носят подовия гредоред и имат по-големи размери. Наклонените греди се поставят най-често в крайните полета на скелета и имат за задача да поемат хоризонталните сили. Второстепенните греди имат само разпределителна функция и служат за по-здраво залавяне на пълнежа (кирпич, тухла или камък), поради което са със значително по-малки размери. Те се поставят в различни посоки и на различна гъстота: за тухли и кирпич - на по-рядко, за каменен пълнеж - на по-гъсто. Когато пълнежът е от плет, второстепенните греди липсват. (***)

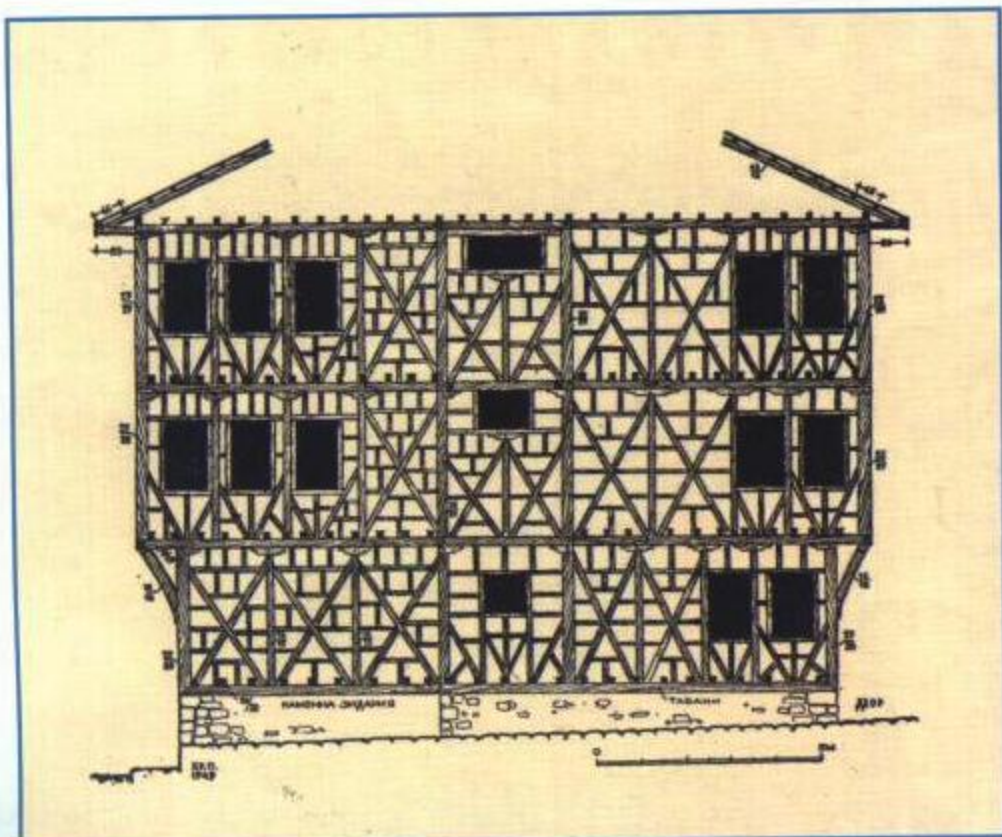
● **Пълнежът** няма носещо конструктивно значение. Според проф. Т. Златев паянтовият пълнеж "се развива в три вариации: "плетарка", когато полетата между гредите се изпълват с плет и

омазват от двете страни с глина, размесена със слама; "долма", когато тия полета вместо с плет се изпълват с глинени кирпичи; и "баскии", когато скелетът на сградата се обкове от двете страни с дървени пръти, след което се измазва с глина и плява." Освен посочените намираме и други видове като печени тухли или камъни. Тези пълнежи са тънки за външни стени и не могат да отговорят на съвременните изисквания за топлотехнически характеристики на сградите. Затова в Западна Европа се използват допълнителни методи за топлоизолация, базирани на естествени строителни материали. Такива са например: кирпичи от лека глина ($0,21 \text{ } \Lambda \text{ W/m}$), тюфлеци от тръстика с дебелина 5-8 см ($0,056 \text{ } \Lambda \text{ W/m}$), пана от стъргодини ($0,048 \text{ } \Lambda \text{ W/m}$) и др.

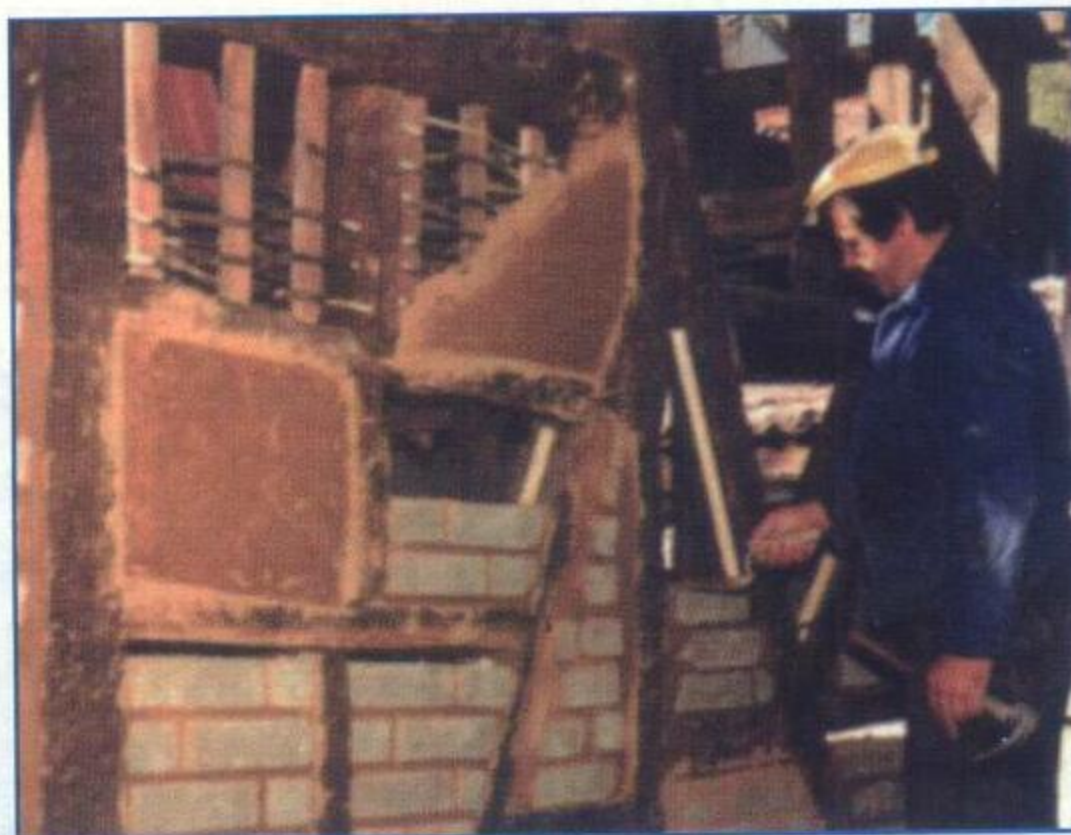
● **Мазилката**, наричана още "лепез" или "маженица", се състои от три слоя, затова получава значителна дебелина (4-7 см). Най-долният слой е съставен от глина, размесена с плява, и има дебелина от 3 до 5 см. Върху него се полага първият слой от варов разтвор (около 1,5 см), наречен "хастар", а отгоре втори слой (фина), който се състои от 0,5 - 1,0 см червен хоросан, примесен с ленен или конопен чоп. Повърх-

ността на мазилката била изгладена с желязно мазило до полиране (пердах). Голямата дебелина на лепеза може да се обясни, от една страна, с неравната плоскост на дървения скелет, който бил съставен от ръчно дялани греди с неравни плоскости и с различни размери, и от друга - с желанието лепезът да се залови по-добре върху стената. (***)

Старите майстори различавали няколко вида хоросанов разтвор: за зидария, който се правел от по-груб хоросан, съставен от топлоугасена вар с примес от малко пясък и едро счукани керемиди или печени тухли (той се полагал в дебел слой); за лепез се правели два вида хоросан: за долния слой - по-едър, а за горния - по-фин, съставен от по-ситно счукана и пресята керемиди. Количеството на ворта е било по-малко в разтвора за зидария (1:4) и повече в разтвора за лепез; най-много вар слагали във фината (до 1:1). За измазване на цистерните за вода в дворовете на градските къщи майсторите употребявали водонепропускаема мазилка, наречена "лъок", в състав: суха, ситно пресята негасена вар и разчепкан памук, смесени със зехтин или шарлан. Тази смес се бърка, докато се образува гъста ка-

■ Дървен скелет на източната фасада от къщата на Д. Георгиади (1846 г.) в Пловдив (по арх. Хр. Пеев)

■ Реставрация на Данчовата къща в Пловдив по стара строителна технология

При старите майстори

ша и се полага в два до три слоя. Същата мазилка била употребявана и за измазване на стените на някои стари църкви, тъй като е особено подходяща за полагане на стенописи. (***)

Дървено-паянтовият градеж има и известни недостатъци. Те се дължат преди всичко на материала (дървото), както и на изпълнението на дървения скелет. Дървото като строителен материал има специфични дефекти, които не могат да бъдат предвидени и отстранени. Докато в общата композиция на сградите, в декоративните детайли и резбарската украса възрожденските майстори достигнали голямо съвършенство и създали прекрасни образци, то по отношение на конструкцията и особено при оразмеряването и сглобяването на дървените елементи те проявявали в някои случаи наивност. Често сглобявали дървените греди, без да образуват статически носещи възли, обикновено без врязване или из-

дълбаване. Най-често само допирали и приковавали гредите. (***)

Възстановяването на старата къща изисква познания и умения. В Пловдив от няколко години съществува Реставрационен център "Данчовата къща", създаден с помощта на Занаятчийската камара от Коблинц, Германия. Самата Данчова къща бе реставрирана по стари строителни технологии - паянтов градеж с пълнеж от кирпич или плет. От Германия бяха доставени глинени мазилки и тюфлеци от тръстика, защото такива продукти не се предлагат на нашия пазар. В Западна Европа тези материали намират все по-широко приложение в жилищни и обществени сгради. Предлагат се от немската фирма Claytec (www.claytec.com) и холандската Tierrafino (www.tierrafino.nl). През 1999 г. в Германия бе приет Правилник за строителство с глина (Lehmbau - Regeln; Begriffe, Baustoffe, Bauteile). Наложително е изработването на подобен пра-

вилник и у нас, съобразен с местните условия.

Днес развитието на селския туризъм дава възможност да се възродят забравените строителни традиции. Черпейки идеи от старите майстори, вдъхновявайки се от локалните традиционни специфики на строителните технологии, архитектурата на XXI век е изправена пред едно голямо предизвикателство - обръщайки поглед към миналото и вземайки познанията от настоящето да предаде на бъдещите поколения хилядолетния опит на предците.

Източници:

* Георги Данчев - "Къща и жилище на родопските българи", В: Сб. Народност и битова общност на родопските българи. С., Изд. БАН, 1969, с. 13-57.

** Йохана Паунгер, Томас Попе - "Точното време". С., изд. Кибеа, 2000.

*** Арх. Христо Пеев - "Студии върху българската възрожденска архитектура". С., Изд. Наука и изкуство, 1956.